

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5896>

Дата падачы артыкула: 19 чэрвеня 2020 г.

Дата прыняцця артыкула да друку: 17 верасня 2020 г.

ТАПАНІМІЯ ЛЕЛЬЧЫЦКАГА РАЁНА ГОМЕЛЬСКОЙ ВОБЛАСЦІ: ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ МАТЫВАЦЫ

Наталля Багамольнікава

ДУА «Гомельскі абласны інстытут развіцця адукацыі», Беларусь

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7120-580X>

e-mail: oikp@iro.gomel.by

Анотацыя: У артыкуле разглядаюцца рэгіянальныя тапонімы ў іх лексіка-семантычным аспекце. Выяўляецца, як айконімы і гідронімы звязаны з асаблівасцямі рэльефу і ландшафту Прыпяцкага Палесся, падзеямі ў гэтым рэгіёне, духоўнай і матэрыяльнай культурай мясцовага насельніцтва і яго моўнымі кантактамі з іншымі этнічнымі групамі.

Ключавыя словы: тапонімы, айконімы, гідронімы, асновы матывацыі, віды намінацыі

Submitted on 19 June, 2020
Accepted on September 17, 2020

TOPONYMY OF LELCHITSKY DISTRICT IN GOMEL REGION: LEXICAL AND SEMANTIC TYPES OF MOTIVATION

Natallia Bahamolnikava

Gomel Regional Institute of Education Development, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7120-580X>

e-mail: oikp@iro.gomel.by

Abstract: This article deals with regional toponyms in their lexical and semantic aspects and analyses the way oeconyms and hydronyms are related to topography and landscape peculiarities of Pripyat Polesie, events in this region, spiritual and material culture of the local population and its linguistic contacts with other ethnic groups.

Keywords: toponyms, oeconyms, hydronyms, motivation basics, types of nomination

У кожнай краіне, у тым ліку і Беларусі, маецца вялікая колькасць уласных назваў (ці онімаў), іх на сённяшні дзень ужо немагчыма падлічыць. Сярод онімаў вылучаецца значны клас, які абазначае ўласныя назвы геаграфічных аб'ектаў. У навуцы такія найменні называюцца тапонімамі (ад грэч. *topos* 'мясцовасць, месца' і *онута* 'імя, назва').

Мікалай Надзеждзін пісаў аб тапонімах, што "назвы – мова зямлі, а зямля ёсць кніга, дзе гісторыя чалавецтва запісана ў геаграфічнай наменклатуры". Гэта сапраўды так. Тапонімы не толькі маюць мэту вылучаць адзін аб'ект, дапамагаць адрозніваць яго ад іншых, г.зн. адрасную функцыю, але і нясуць аб аб'ектах пэўную інфармацыю, што закладзена ў іх утваральных асновах.

Узніклі тапонімы ў глыбокай старажытнасці і захоўваюць разнастайныя паняцці, звязаныя з найбольш важнымі, ключавымі сферамі жыцця народа. Так, семантыка асноў онімаў адлюстроўвае асаблівасці навакольнага ландшафту і тапаграфіі мясцовасці, раслінны і жывёльны свет, матэрыяльную і духоўную культуру насельніцтва, яго моўныя кантакты з іншымі этнасамі і г. д.

Агляд прац па тапаніміцы сведчыць, што ў мовазнаўстве канца ХХ – пачатку ХХІ стст. увага вучоных да онімных адзінак значна ўзрасла. Найбольш грунтоўныя даследаванні прысвечаны аналізу тапонімаў у дыяхраніі, выяўленню іх архетыпаў, кантынууму. Асноўныя асаблівасці тапаніміі патрабуюць падыходу да яе вывучэння з абавязковым улікам не толькі дыяхраніі, але і сінхраніі. У гэтым плане асаблівую значнасць мае комплекснае вывучэнне тапанімічнай сістэмы ў сінхраніі на прыкладзе асобных рэгіёнаў. Вывучэнне рэгіянальнай тапаніміі важна па той прычыне, што ў навуковы ўжытак уводзіцца новы фактычны матэрыял, які адлюстроўвае адметнасці лакальнай сістэмы намінацыі, звязаны з тымі ці іншымі падзеямі на дадзенай тэрыторыі, нясе на сабе культурна-гістарычны фон розных эпох. Даследаванне рэгіянальнай тапаніміі дапамагае выявіць і зразумець уласцівасці ўсёй беларускай тапанімічнай сістэмы. Пастаяннае назапашванне фактычнага матэрыялу, яго асэнсаванне, сістэматызацыя, інтэрпрэтацыя канкрэтнага масіву тапонімаў спрыяе развіццю тэорыі анамастыкі, у тым ліку і тапанімікі. Неабходна, аднак, адзначыць, што рэгіянальны тапанімічны матэрыял на сённяшні дзень вывучаны неаднолькава. У найбольшай ступені даследавана тапанімічная лексіка Міншчыны (В.П. Лемцюгова), Віцебшчыны (Л.М. Грыгор’ева), Брэстчыны (Н.Р. Смаль), часткова Гродзеншчыны (С.А. Янушкевіч).

Выбар для даследавання тапаніміі гомельскага рэгіёна абумоўлены шэрагам лінгвістычных, сацыяльных, эканамічных, культурных і іншых фактараў: па-першае, яго архаічнасцю (дадзены рэгіён з’яўляецца тэрыторыяй, якую людзі даўно выбралі месцам пражывання) і гістарычнасцю (на думку вучоных, усходнепалеская тэрыторыя належала да прарадзімы славян або прымыкала да яе зоны), па-другое, тым, што тэрыторыя Гомельскай вобласці значна пацярпела ад наступстваў аварыі на ЧАЭС. У сувязі з адсяленнем многіх населеных пунктаў у выніку тэхнагеннай катастрофы стагоддзя з цягам часу знікаюць унікальныя тапонімы, што здаўна функцыянавалі на тэрыторыі рэгіёна. Па-трэцяе, тапанімічная сістэма Гомельшчыны ў сучасным мовазнаўстве пакуль што не была прадметам спецыяльнага, усебаковага даследавання. У лінгвістычных працах атрымалі асвятленне толькі гідронімы (Р.М. Казлова, Т.М. Багаедава, Н.А. Багамольнікава), асобныя айконімы і ўрбанонімы (А.Ф. Рогалеў, Н.А. Багамольнікава).

У дадзеным артыкуле мы разгледзім, аб чым паведамляюць нам сваёй “мовай” тапонімы Лельчыцкага раёна, што знаходзіцца на паўднёвым захадзе Гомельскай вобласці. Крыніцай даследавання паслужылі айконімы і гідронімы (асобныя віды тапонімаў: ад грэч. *oikos* ‘жыллё’ і *оnуmа* ‘імя,

назва'; *hudor* 'вада' і *опута* 'імя, назва') – уласныя назвы населеных пунктаў і водных аб'ектаў, зафіксаваныя на адзначанай тэрыторыі. У якасці асноўнага метаду пры аналізе тапанімічных моўных адзінак выкарыстоўваецца дэскрыптыўна-аналітычны (або апісальны), які прадугледжвае збор, сістэматызацыю тапанімічнага слоўніка і яго апісанне.

У Лельчыцкім раёне знаходзіцца на дадзены момант 76 населеных пунктаў, з якіх 1 мае статус гарадскога пасёлка (Лельчыцы), а астатнія адносяцца да сельскага тыпу (вёскі, пасёлкі) [Назвы 2006, 211]. Тэрыторыя раёна размешчана на поўдні Беларускага Палесся, пераважна раўнінная, мае многа балот і забалочаных участкаў. Зрэдку на тэрыторыі трапляюцца дзюны і невялікія пясчаныя ўзгоркі. Найбольш буйныя рэкі раёна Убарць і яе прытокі Балотніца, Выгошча, Лохніца; Каросцінка, Свінавод, Сцвіга, Плаў уваходзяць у басейн ракі Прыпяць.

Лельчыцкі раён шырока прадстаўлены ў айканіміі назвамі, што характарызуюць асаблівасці навакольнага ландшафту і тапаграфіі. Тэрмін *ландшафт* (ад ням. *Landschaft*) ужываецца ў значэннях 'рэльеф, клімат, глеба, расліннасць, жывёльны свет', 'асаблівасці складу і размяшчэння грунтоў, глебавага і расліннага покрыва', 'агульны выгляд мясцовасці, пейзаж' [Беларуская савецкая энцыклапедыя 1972, 254]. Лексема *тапаграфія* паходзіць з грэчаскай мовы (*topographia*), адно са значэнняў яе – 'паверхня мясцовасці, узаемнае размяшчэнне яе пунктаў, частак' [*Глумачальны слоўнік беларускай мовы* 1983, 5/1, 473].

На раслінны свет рэгіёна ўказваюць айконімы, матываваныя назвамі: а) асобных відаў дрэў: *асіна* і яе ўстарэлая назва *оса* (вв. *Асянское*, *Восаў*), *вольха* (в. *Альховая*), *вяз* (в. *Вязавая*), *ліпа* (в. *Ліпляны*); б) агульных лясных масіваў: в. *Баравое* (*бор* 'хваёвы ці сасновы лес на высокім месцы, на сухім грудзе'), в. *Дубніцае* (*дубнік* 'участак лесу, дзе багата расце дубу'), вв. *Дубраўкі*, *Дуброва* (*дуброва* 'дубовы ці змешаны лісцёвы лес, гай'); в) лугавых, лясных і палявых раслін: вв. *Канпелька* (ад *каноплі*), *Крупка* (мы мяркуем, што ад *крупка* – род травяністых раслін, якія ў Беларусі растуць на сухіх лугах, паравых палях, у пасевах як зелле. Асобныя ж лінгвісты тлумачаць такія і падобныя найменні як 'дробная часцінка чаго-небудзь' [Лемцюгова 2008, 205], *Свіднае* (ад расліны *свідзіна*, хаця, магчыма, і ад *свідун* 'акно ў балоце'), в. *Чэмернае* (ад *чамярыца*).

Айконімы, што ўтварыліся ад фаўністычных назваў, у Лельчыцкім раёне адзінкавыя: вв. *Ліснае*, *Сом*.

На размяшчэнне аб'ектаў у прастору ўказваюць назвы-арыенціры: вв. *Заберажніца*, *Забалацце*, *Заброддзе*, *Замошша*, *Заполле*, *Запясочнае*,

г.зн. размешчаныя за *берагам, балотам, бродам, мохам, полем, пяскамі*, в. **Вуглы** (бел. *вугал* ‘месца, дзе межы поля ўтвараюць прамы вугал’, *вугал* ‘тып паселішча без вуліцы, калі двары параскіданы па краю поля ўлукаткі’ [Яшкін 1971, 38]). Айконімы ў форме мн. ліку **Вуглы** і адз. ліку **Вугал** у тапаніміі адносяцца да вельмі папулярных, асабліва на Палессі.

Найбольш характэрныя рысы рэльефу мясцовасці адлюстроўваюць матывавальныя асновы наступных онімаў: в. **Букча** (*букча* ‘глыбокае месца ў рацэ, затока’ [Лемцюгова 2008, 78]), в. **Грабяні** (*грэбень* ‘прадаўгаватая, хвалістая вяршыня гары, вала, баразны на раллі’, ‘невялікае прадаўгаватае ўзвышша, грыўка’ [Яшкін 1971, 54]), в. **Жмурнае** (знаходзіцца на ярка асветленым месцы, дзе *жмурацца*), в. **Карма** (апелятыў *карма*, ад якога ў Беларусі ўтворана шмат онімаў, можа мець у залежнасці ад мясцовасці некалькі значэнняў: ‘затока, завадзь у форме рукава’, ‘кармавыя ўгоддзі, на якіх расце добрая, сакавітая трава для корму жывёле’ [Лемцюгова 2008, 189]), в. **Краснабярэжжа** (абазначае *красны бераг*, дзе лексема *красны* ў старажытнарускі перыяд мела значэнне ‘прыгожы, маляўнічы, жывапісны’, г. зн. вёска, размешчаная ў жывапіснай мясцовасці на беразе ракі), в. **Новае Палессе** (*палессе* ў паўднёвай частцы Беларусі – ‘лясістая і балоцістая мясцовасць’, *новае* – пазнейшае па часе ўзнікнення ў параўнанні з іншымі аднайменнымі аб’ектамі, аднак у дадзеным выпадку сімвалізуе новае жыццё, бо гэта вынік перайменавання ў савецкі час), в. **Ручное** (у аснове, мяркуем, невялікі вадаток – *ручай*). У назве в. **Заходы** можна бачыць розны тып матывацыі. На Гомельшчыне *заход* – ‘адгалінаванне, рукаў ракі, скіраваны па цячэнню’, але на іншых тэрыторыях адзначаны наступныя значэнні лексем: ‘плошча, пройдзеная пры сяўбе ўручную адзін раз уздоўж загона; узараны загон на адну пасяўную ляху’, ‘участак зямлі, узараны да адпачынку’, ‘вузкі завулак’, ‘глухое месца’, ‘частка свету, дзе заходзіць сонца’ [Яшкін 1971, 78]). У літаратурнай жа мове тэрмін *заход* мае значэнне ‘час, калі заходзіць сонца’, ‘частка свету, супрацьлеглая ўсходу’.

Утварэнні ад назваў рэк з’яўляюцца адзінкавымі: в. **Лохніца**, ад аднайменнай рэчкі, аналіз якой пададзім ніжэй. Спрэчна падаецца матывацыя назвы в. **Тонеж**. Некаторыя лінгвісты суадносяць яе з гідронімам *Тонеж* [Лемцюгова 2008, 369]). Але рака пад такім найменнем не падаецца лексікаграфічнымі працамі (гл., напрыклад, энцыклапедыю “Прырода Беларусі”. – Мінск, 1986, 598 с.). На наш погляд, паходжанне айконіма варта звязаць з тэрмінам *тонь*, *тоня* ‘глыбокае дрыгвяністае месца’, ‘глыбокае месца на рацэ ці возеры’, ‘старарэчышча, затока’. Магчыма, была і рэчка, якая з цягам часу высахла.

Прадуктыўная ў Лельчыцкім раёне група айконімаў, звязаная з жыццём і дзейнасцю чалавека. Асновы тапонімаў суадносяцца з назвамі спосабаў распрацоўкі зямлі, прычым могуць адлюстроўваць усе этапы падсечна-агнавога спосабу, характэрнага для матэрыяльнай культуры беларусаў, аселых у лясіста-балоцістых краях: выбар месца пад дзялянку, высечку лесу або хмызняку, спальванне, выкарчоўку пнёў, утварэнне лядаў, поля і г. д. На лельчыцкай зямлі праз айконімы выяўляюцца толькі першы і апошні яго этапы: в. *Зарубанае* (г.зн. зроблены меткі для вырубкі лесу). У такім жа першапачатковым значэнні на ўсходзе Палесся ўжываўся апелятыў *рубёж* ('зарубка, зацёс на дрэвах ці пнях'), матываваны дзеясловамі *рубіць, сячы. Рубяжамі* ў даўнія часы акрэсліваліся межы абласцей, уладанняў, угоддзяў, зямель. Пазней семантыка тэрміна пашырылася: ім як зямельным знакам маглі называць неўзараную прастору, што раздзяляла тэрыторыю населеных пунктаў або ўладанні гаспадароў, іншымі словамі, усякую мяжу, граніцу [Казлова 2009, 245]. Адзначаны тэрмін задзейнічаны і ва ўтварэнні айконіма *Рубёж*, што знаходзіцца ў даследаваным рэгіёне. Апошні этап падсечна-агнавога спосабу рэпрэзентаваны айконімам *Сініцкае Поле*. Лексема *поле* абазначае 'зямлю, апрацаваную для пасеву; бязлесую прастору'. Азначальны кампанент у назве ўказвае на прыналежнасць аб'екта пэўнай асобе.

Некалькі назваў вёсак уключаюць даволі распаўсюджаную лексему *рудня*, што абазначае 'дробнае прадпрыемства, на якім раней здабывалі балотную жалезную руду ці плавілі з яе прымітыўным спосабам жалеза': *Сіманіцкая Рудня, Тонезская Рудня, Убарцкая Рудня*. Паселішчы, што ўзніклі па суседству з былымі *руднямі*, і называліся Рудня. Такія шматлікія назвы сканцэнтраваны на Палессі, багатым залежамі чырвонага, бурага жалезняку і балотных руд. Каб адрозніваць Рудні, іх ужывалі ў асноўным у састаўных онімах, дзе азначальны кампанент, па паходжанні адносны прыметнік, утвораны ад назвы бліжэйшага населенага пункта або воднага аб'екта, быў своеасаблівым арыенцірам. Азначэнні прыналежнага характару, што сведчаць аб заснаванні рудняў уладальнікамі маёнткаў, у рэгіёне адсутнічаюць. Найменне в. *Руднішча* гаворыць аб узнікненні паселішча на месцы былой *рудні*. Нашы продкі жалеза варылі ў круглых земляных печах, якія абмазвалі глінай. Вучонымі адзначаецца, што спачатку пасля кожнай плаўкі печ разбуралі і побач будавалі новую, пазней з'явіліся печы шматразовага выкарыстання [Лемцюгова 2008, 324]. Гэты працэс вытворчасці жалеза і апрацоўкі яго метадам гарачай коўкі захоўвае айконім *Сярэднія Печы*. Кампанент *Сярэднія* азначае месца размяшчэння промысла ў зямельна-гаспадарчым комплексе.

Айконімы з кампанентам *буда* ‘прадпрыемства, на якім буднікі выпальвалі драўляны вугаль, выраблялі паташ, гналі дзёгаць, смалу’ паўтараюць мадэль утварэння і функцыянавання онімаў з *руднямі*: ***Буда Лельчыцкая, Буда-Сафіеўка***. Апошнія найменне – камбінаванае і сведчыць аб калектыўнай уласнасці зямельных абшчын вв. ***Буда і Сафіеўка***. *Будамі* называліся і лясныя пасёлкі, у якіх жылі буднікі, і якія пазней ператвараліся ў звычайныя вёскі [Лемцюгова 2008, 76].

Характар спажывецкага промыслу выяўляецца ў айконімах, матываваных лексемай *млын* ‘пабудова, на якой адбываўся размол збожжа’: ***Сіманіцкі Млынок***. Вадзяныя млыны ўзводзіліся на невялікіх рэчках, паблізу якіх узнікалі паселішчы. Дадзены населены пункт узнік каля в. Сіманічы. Нярэдка на водных аб’ектах (рэчках, праточных азёрах, ставах) у комплексе з мукамольнымі млынамі будаваліся *тартакі* – ‘тып лесапільні, на якой распілоўвалі бярвёны на дошкі і брусы з дапамогай вады’ [Лемцюгова 2008, 367]. Назва в. ***Тартак*** захоўвае дадзены род дзейнасці жыхароў.

У оніме ***Стадолічы*** таксама зафіксаваны род заняткаў людзей – *стадольнікаў*, што жылі і працавалі пры *стадоле* (тэрмін *стадола* на пачатку ‘пастаялы двор’, затым ‘навес, гумно’).

Цяжка дакладна вызначыць, што знаходзіцца ў аснове назвы в. ***Астражанка***, бо лексема *астрог* абазначае ‘старажытную драўляную крэпасць’, ‘частакол з бярвеннямі з заостранымі канцамі’, ‘турму’ [Яшкін 1971, 16].

З тыпам пасялення звязаны онімы вв. ***Іванова Слабада, Слабодка, п. Слабада***. *Слабоды* мелі статус льготных паселішчаў, іх насельніцтва вызвалася ад павіннасці.

На тэрыторыі раёна шмат назваў паселішчаў, зыходнымі для якіх паслужылі асабовыя імёны, мянушкі і прозвішчы людзей: г.п. ***Лельчыцы***, вв. ***Буйнавічы, Воранаў, Вусаў, Глушкавічы, Данілевічы, Кавыжаў, Манчыцы, Маркоўскае, Мілашэвічы, Мяхач, Прыбалавічы, Салагубаў, Сіманічы, Чыянне, Шугалеі***. У прыведзеных субстантывавальных прыметніках-айконімах вылучаюцца часта суфіксы прыналежнасці *-аў (-оў)*, што абмяжоўваецца вобласцю ўтварэння тапаніміі, і *-ічы (-ычы), -ыцы*, асновы якіх указваюць на калектыўнае імя, прозвішча, мянушку. Адзначаны прыныцы намінацыі тлумачыцца старой сістэмай сельскай гаспадаркі і такой яе характэрнай прыкметай, як раздробленае землеўладанне. У адантрапанімічных айконімах гэтага тыпу ўвекавечаны прозвішчы, імёны, мянушкі ўладальнікаў зямель і іх састаўных частак, двароў, дварышч, імёны галавы роду або сем’яў. Айконім у форме мн. ліку ***Картынiчы*** на пачатковым этапе сведчыў пра

перасяленцаў з *Картыні*. Уласная назва в. *Люболь* можа з’яўляцца скарачаным варыянтам старажытнаславянскіх складаных імёнаў тыпу *Любослав*, *Любомысл*, *Любомир*, *Любогост*.

Другі тып намінацыі – у гонар знакамітых людзей – адлюстроўвае вынік працэсу перайменавання ў 60-я гады XX ст., якому масава падверглася беларуская тапанімія: в. *Дзяржынск* (былая *Радзілавічы*, *Радзівілавічы*), в. *Калініна* (былая *Калінаўка*) (імёны ў гонар М.І. Калініна і Ф.Э. Дзяржынскага, саратнікаў У.І. Леніна), п. *Чапаеўскі* (імя ў гонар удзельніка грамадзянскай вайны В.І. Чапаева; былая *Берасцяны Завод*, *Берзавод*; *Лазнішча*).

Пад працэс перайменавання ў падпалі немілагучныя найменні або ўтвораны ад асноў рэлігійнага зместу, звязаныя з гістарычнымі падзеямі, некаторыя – з назвамі расліннага свету. Адзначанае тычыцца і асобных айконімаў Лельчыцкага раёна. Так, онім *Радзілавічы* (*Радзівілавічы*) нагадваў пра магнатаў Радзівілаў, хаця ў аснове матывацыі знаходзіцца хутчэй за ўсё калектыўная мянушка *радзілавічы*, патомкі Радзіла. Назва ж *Асмаленік* захоўвала трэці этап падсечна-агнявога спосабу распрацоўкі зямлі: выпаленыя ў мясцовасці пні, карчы. Такія онімы набылі новы тып намінацыі – назвы-мемарыялы, што абазначалі сімвалы савецкай эпохі: вв. *Асмаленік* называецца цяпер *Ударнае*, *Зладзін* (*Злодзін*) – *Краснабярэжжа*, *Каросцін* – *Новае Палессе*, *Магільнае* – *Мірнае*, *Падворак*, ці *Стары Фальварак* – *Пабеднае*. Аб’екты, што ўзніклі ў савецкі перыяд, пераважна падлягалі гэтаму тыпу намінацыі: в. *Первамайск*.

Як сведчыць фактычны матэрыял, у айканімічнай лексіцы назіраецца з’ява варыянтнасці, “згодна якой для абазначэння, функцыянавання і дэфініцыі аднаго і таго ж геаграфічнага аб’екта ўжыта некалькі найменняў-варыянтаў” [Багамольнікава 2008, 128]. Іх называюць яшчэ ў тапаніміі алонімамі (тэрмін з грэч. мовы абазначае ‘іншае, рознае імя’). Алонімы з’яўляюцца рознымі мадыфікацыямі аднаго і таго ж аб’екта, яго фанетычнымі, фанетыка-семантычнымі, арфаграфічнымі, акцэнтнымі, словаўтваральнымі, марфалагічнымі варыянтамі, што адрозніваюцца паміж сабой асобнымі гукамі, марфемамі, арфаграмамі, сродкамі выражэння граматычных значэнняў. Адзін з такіх варыянтаў замацоўваецца афіцыйна ў якасці асноўнага, нарматыўнага, астатнія ўжываюцца ў мове жыхароў як ненарматыўныя (рэгіянальнае ўжыванне). Апошнія звычайна захоўваюць адметнасці мясцовай гаворкі або першасныя назвы аб’ектаў. У лельчыцкім айканіміконе названая з’ява таксама мае месца: *Альховая* – *Альхова* (тут і далей першай падаецца афіцыйная назва), *Асянское* – *Асяньское*, *Асянске*; *Буда Лельчыцкая* – *Лельчыцкая Буда*; *Буда-Сафіеўка* – *Буда Сафіеўская*; *Буйнавічы*

– Буйновічы; Букча – Букчэ; Воранаў – Воранава; Вусаў – Усаў, Восаў; Восаў – Осаў; Данілевічы – Данілегі; Дубніцкае – Дубніцке; Дзяржынск – Радзілавічы, Радзілавічы; Жмурнае – Жмурна, Жмурнэ, Жморна; Забаражніца – Баражніца; Забалаце – Забалоце; Іванава Слабада – Слабада; Канапелька – Канапелькі; Краснабярэжжа – Чырвонабярэжжа, Зладзін, Злодзін; Лельчыцы – Ленчыцы; Лохніца – Лофіца; Мілашавічы – Мілашэвічы; Сініцкае Поле – Сіньполле, Сінполле; Тонежская Рудня – Танежская Рудня, Рудня; Убарцкая Рудня – Убарская Рудня; Ударнае – Ударная; Чапаеўскі – Чапаеўск; Чыянне – Чыяніе, Чыяне. Аднак у якасці афіцыйнай назвы не заўсёды выступае нарматыўны варыянт, параўн.: *Первамайск* (афіц.) – *Першамайск* (неаф.).

Найбольш буйнай воднай артэрыяй раёна з’яўляецца рака **Убарць**. Семантыка асновы наймення даволі празрыстая: ландшафтны тэрмін *уборак*, *прыбар* азначае ‘мясцовасць каля бору’ (параўн. в. Прыбар). Але большасць гідронімаў адлюстроўвае ступень забалочанасці аб’ектаў: **Балотніца** (ад *балота* ‘нізкае месца, якое парасло мохам, журавінамі, дурніцамі, багуном, рэдкімі дрэвамі’, ‘багна, дрыгва’, ‘балотная сенажаць’, ‘забалочаны лес’), **Плаў** (*плаў* ‘забалочаны вадаём’; балота, дрыгва’, ‘заліўны луг каля ракі або возера’, ‘нізіна, дзе рака працякае праз балота’). Аб дрэннай якасці вады ў рацэ сведчыць гідронім **Свінавод**. Адмоўную характарыстыку вадаёма захоўвае, відаць, і назва невялікай рэчкі **Каросцінка** (ад *кароста*, г. зн. брудная, іржавая), хаця яе марфалагічная будова суадносіцца з першасным найменнем айконіма **Каросцін** (цяпер **Новае Палессе**), у якім выяўляецца суфікс прыналежнасці *-ін*, далучаны да асновы мянушкі ці прозвішча.

Рака Балотніца на тэрыторыі раёна мае варыянты **Свідовец**, **Свідоўка**, што суадносяцца з айконімам *Свіднае* ці непасрэдна з назвай расліны *свідзіна*.

Левы прыток Убарці **Выгошча** матываваны лексмай *выган* ‘добрае, выгоднае месца каля ракі для выпасу жывёлы’).

Пра ландшафт мясцовасці сведчаць і назвы невялікіх рэчак: **Колак** (бел. *калкі* ‘бярэзавае рэдкалессе’; руск. дыял. *колк* ‘бярэзавы падлесак’, ‘участак, парослы кустоўем’), **Роў** (*роў* ‘паглыбленне, упадзіна’, ‘глыбокае канавападобнае паніжэнне’, ‘штучная глыбокая канава’).

У аснове скарачай назвы **Сціга** (калі поўная форма **Ставіга**) знаходзіцца, на думку В.А. Жучкевіча, тып воднага аб’екта *стаў* ‘сажалка’. Але найменне і на сённяшні дзень застаецца гіпатэтычным. Даследчык А.Ф. Рогалеў, напрыклад, бачыць у аснове фіна-ўгорскае паходжанне са значэннем ‘чорная рака’ [Рогалеў 2008, 184–185]. Увогуле назвы буйных рэк узніклі ў глыбокай старажытнасці і менш за ўсё паддаюцца ўплыву часу, амаль

не змяняюцца, а калі і ёсць змены, то яны ў значнай ступені зацямняюць іх першапачатковы змест і семантыку. Таму першасная семантыка большасці вялікіх рэк да гэтага часу не ўстаноўлена і выклікае ў даследчыкаў асаблівую цікавасць.

Рака *Лохніца* матывуецца, мяркуем, назвай рыбы *лох*, якая часцей на тэрыторыі Беларусі завецца *лош*, *лошак* (параўн. Лоша, Лошанка, Лошыца – рэкі, як вынікае з назваў, у даўніну былі багаты гэтай рыбай).

Квалітатывую характарыстыку вадаёмаў захоўваюць гідронімы *Святліца*, *Слаўная* (рэчкі былі з чыстай, празрыстай вадой).

У выніку даследавання ўстаноўлена, што ні адна геаграфічная назва не ўзнікла выпадкова, сама па сабе. У дадатак да адраснай функцыі імёны таксама захоўваюць свой кагнітыўны патэнцыял. Гэта своеасаблівая каштоўная скарбонкі слоўнага багацця папярэдніх эпох. Тапонімы Лельчыцкага раёна распавядаюць аб мінулым і сучасным жыцці насельніцтва, яго занятках, духоўнай і моўнай спадчыне, старонках геаграфіі і гісторыі краю. Разгляд адзначаных пытанняў рэгіянальнай тапаніміі дазволіць убачыць у гэтай мазаічнай сістэме, што складаецца з розных па генезісе, эвалюцыі і ўзросце элементаў, своеасаблівы гістарычны пашпарт, паэтычна аформлены нашымі продкамі. Менавіта ў ім адлюстравана гісторыя народаў, якія насялялі і насяляюць гэты край, вытокі ментальнасці кожнага з нас.

Навуковая, тэарэтычная значнасць даследавання заключаецца ў пашырэнні даследчай базы тапаніміі Беларусі. У навуковы ўжытак уведзены новы фактычны матэрыял, што будзе садзейнічаць пашырэнню як факталагічнай базы гістарычнай лексікалогіі ў цэлым, так і анамастыкі, у прыватнасці. Вынікі даследавання ўносяць пэўны ўклад у сістэматызацыю тэарэтычных ведаў у сферы рэгіянальнай тапанімікі, выяўленні яе спецыфікі, працэсаў станаўлення і развіцця тапанімічнага матэрыялу як агульнанацыянальнай моўнай сістэмы ў цэлым. Вывады могуць выкарыстоўвацца ў навуковых працах, прысвечаных вывучэнню тапанімічных сістэм іншых тэрыторый для далейшых супастаўляльных даследаванняў.

Практычная значнасць даследавання вызначаецца магчымасцю выкарыстання яго вынікаў у выкладанні ў вучэбных курсаў лексікалогіі, дыялекталогіі, словаўтварэння, лінгвакраязнаўства, спецыяльных курсаў па анамастыцы. Матэрыял даследавання можа быць выкарыстаны ў школьнай практыцы ў якасці рэгіянальнага кампанента.

Факталагічны матэрыял можа стаць асновай для стварэння перспектыўнага слоўніка тапонімаў Гомельшчыны.

БІБЛІЯГРАФІЯ

- Багамольнікава Наталля Аляксееўна. 2008. *Тапанімія Гомельшчыны: структурна-семантычная характарыстыка*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны.
- Беларуская савецкая энцыклапедыя*. 1972. Т. 6: *Кішынёў – Манцэвічы*. Гал. рэд. Броўка П.У. Мінск: БелСЭ.
- Казлова Раіса Міхайлаўна. 2009. *Айканімія Беларускага Палесся. Генезіс назваў*. Вып. 1. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны.
- Лемцюгова Валянціна Пятроўна. 2008. *Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды*. Мінск: Літэратура і Искусство.
- Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гомел. вобл.: нармат. давед.* 2006. Рэд. Лемцюгова В.П. Мінск: Тэхналогія.
- Рогалеў Аляксандр Фёдаравіч. 2008. *Назвы Бацькаўшчыны (тапанімія Беларусі)*. Гомель: Барк.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. 1983. Т. 5, кн. 1: С–У. Рэд. Суднік М.Р. Мінск: БелСЭ імя П. Броўкі.
- Яшкін Іван Якаўлевіч. 1971. *Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія*. Мінск: Навука і тэхніка.

REFERENCES

- Âškin İvan Âkaŭlevič. 1971. *Belaruskîâ geagrafîčnyâ nazvy. Tapagrafiâ. Gîdralogîâ* [Belarusian geographical names. Topography. Hydrology]. Minsk, Navuka i tĕhnika. (In Belarusian)
- Bagamol'nikava Natallâ Alâkseeŭna. 2008. *Tapanîmîâ Gomal'sčyny: strukturna-semantyčnââ haraktarystyka* [Toponymy of Gomel Region: Structural and Semantic Characteristics]. Gomel, GDU imâ F. Skaryny. (In Belarusian)
- Belaruskââ saveckââ êncyklapedyâ* [Belarusian Soviet Encyclopedia]. 1972. Vol. 6: *Chišinâŭ – Mantsevichi*. Ed. Broŭka P.U. Minsk. (In Belarusian)
- Kazlova Raisa Mihajlaŭna. 2009. *Ajkanîmîâ Belaruskaga Palessâ. Genezis nazvaŭ* [Oeconomy of the Belarusian Polesie. Genesis of names]. Issue 1. Gomel, GDU imâ F. Skaryny. (In Belarusian)
- Lemcŭgova Valâncina Pâtroŭna. 2008. *Taponîmy raspavâdatŭc': navukova-papulârnyâ êcŭdy* [Toponyms tell: popular science etudes]. Minsk, Literatura i Iskusstvo. (In Belarusian)
- Nazvy naselenyh Punktaŭ Rêspublîkî Belarus'* [Names of settlements of the Republic of Belarus] In: *Gomal'skaâ voblastc': narmatyŭny davedčyk* [Gomel region: normative guide]. 2006. Ed. Lemcŭgova V.P. Minsk, Tĕhnologiâ. (In Belarusian)
- Rogaleŭ Alâksandr Fĕdaravič. 2008. *Nazvy Bac'kaŭščyny (tapanîmîâ Belarusi)* [Names of the Fatherland (toponymy of Belarus)]. Gomel, Bark. (In Belarusian)
- Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy* [Explanatory dictionary of the Belarusian language]. 1983. Vol. 5, Book 1: С–У. Ed. Sudnik M.R. Minsk, Galoŭnaâ rêdakcyâ BelSĔ imâ P. Broŭki. (In Belarusian)

